

ISPRAVE ZAHUMSKIH VLADARA IZ XI. I XII. ST. O BABINU POLJU NA OTOKU MLJETU

Josip Vrana

U prvoj polovici XI. st. lokrumski benediktinski manastir ušao je u posjed Babina polja na otoku Mljetu i zadržao ga oko dvjesta godina. Ovo posjedovanje postalo je prijeporno g. 1151., kad je zahumski veliki knez Desa dao otok Mljet kaluđerima jedne druge grane benediktinskog reda, koji su na njemu sagradili manastir. Uza sve to, lokrumski je manastir zadržao svoj posjed na Mljetu sve do kraja prve četvrti XIII. st., kad ga je na temelju isprave kralja Stefana Prvovjenčanog zauvijek izgubio. Tadašnje prilike tražile su, da ovaj posjed potvrdi ispravom ne samo prvi darovalac, nego i njegovi kasniji nasljednici, naročito, kad je zbog njega nastao spor s mljetskim manastirom. Tako je o tom posjedovanju, koliko nam je poznato, izdano šest latinskih isprava od različitih zahumskih vladara iz XI. i XII. stoljeća.¹

Prema prvoj sačuvanoj ispravi, Ljutovid, strateg Srbije i Zahumlja, dao je lokrumskom benediktinskom opatu Petru, njegovoj manastirskoj braći i njihovim nasljednicima Babino polje na otoku Mljetu, da tamo po svojoj volji postavljaju opate, t. j. sagrade crkvu i osnuju manastir. Ovaj posjed potvrdio je kasnije zahumski vladalac Hranko, kojemu ne znamo naslova, a poslije njega zahumski ban Slavogost. Iz njihovih isprava vidi se, da je na Babinu polju sagrađena crkva sv. Pankracija, ali do osnivanja manastira nije došlo. To je vjerojatno bio razlog, da je g. 1151. zahumski veliki knez Desa otok Mljet darovao benediktincima iz Pulsana u Apuliji,² ali je također lokrumskim benediktincima potvrdio njihov posjed na Babinu polju. Pulsanski benediktinci sagradili su na Mljetu manastir, a lokrumski benediktinci bili su optuženi, da nepravedno posjeduju crkvu sv. Pankracija. Bosanski ban Borić riješio je spor u korist lokrumskih benediktinaca, t. j. potvrdio je njihovo posjedovanje crkve sv. Pankracija i Babina polja. Kasnije je taj isti posjed potvrdio lokrumskim benediktincima stonski episkop Gabril s banom Rastimirom i ostalim zahumskim časnicima. Tek kralj Stefan Prvovjenčani oduzeo im je taj posjed, jer je mljetskim benediktincima darovao *otok' v's' i babino polje*.³

¹ Svih šest isprava, zajedno s njihovim fotokopijama, objavio je F. Šišić u knjizi *Letopis Popa Dukljanina, Posebna izdanja Srpske kraljevske akademije*, knj. 67, Beograd-Zagreb 1928, str. 188-196.

² Uspor. V. Foretić, *Dvije isprave zahumskog kneza Dese o Mljetu iz 1151. godine*, Anali Historijskog instituta JAZU u Dubrovniku, god. I, sv. 1, Dubrovnik 1952, str. 63-71.

³ Usp. F. Miklosich, *Monumenta serbica spectantia historiam Serbiae, Bo-snae, Ragusii; Viennae 1858*, br. 17 i 70.

Samo Ljutovidova i Hrankova isprava imaju oblik originalnih isprava. Iz oblika ostalih četiriju isprava može se zaključiti, da su to neovjerovljeni prijepisi originala. Osim Ljutovidove isprave sačuvan je i njezin kasniji prijepis, koji nije doslovce prepisan iz originala. U vezi s time značajno je, da su u originalu Ljutovidove isprave izradirana dva mjesta, koja se odnose na sadržaj darovanog posjeda, a u razure je unesen tekst iz Slavogostove, odnosno Desine isprave, prema kojemu je bio udešen i tekst prijepisa Ljutovidove isprave. Očito je, da i pisari ostalih četiriju prijepisa (Slavogostove, Desine, Boričeve i Gabrilove isprave) nisu doslovce prepisali tekst originala, već su u njemu koješta mijenjali i udešavali. Ali ta činjenica, kao i neki formalni nedostaci Ljutovidove i Hrankove isprave još uvijek nisu razlog, da posumnjamo u autentičnost originala spomenutih četiriju isprava, te da svih sedam isprava proglasimo formalnim i stvarnim falsifikatima, kao što su to učinili K. Jireček i Šišić.⁴

Poslije ove dvojice o babinopoljskim ispravama nije nitko raspravljao, pa se čini, da su naši povjesničari prihvatili njihovu tvrdnju, t. j. da su svih sedam isprava falsifikati, koji su prema Šišiću nastali u prvoj polovici XIII. stoljeća.^{4a} Pitanje, da li su lokrumski benediktinci uistinu imali posjed na otoku Mljetu, da li su bili falsifikatori ili ne, tako je neznatno, da poslije Šišićeve rasprave ne bi bilo potrebno govoriti o babinopoljskim ispravama, kad se u njima ne bi spominjale neke povijesne ličnosti, o kojima znademo vrlo malo, ili se one u drugim ispravama uopće ne spominju. Budući da za našu narodnu povijest onoga vremena nemamo mnogo domaćih izvora, ne smijemo zanemariti ni jedan od njih, koji bi nam mogao pružiti kakav novi podatak. Upravo ta činjenica ponukala me, da ponovo preispitam autentičnost babinopoljskih isprava.

Prije nego se prihvatim toga posla, navest ću ukratko, što o babinopoljskim ispravama misle Jireček i Šišić. Evo, prije svega, Jirečekova mišljenja: »Die Widersprüche zwischen den einzelnen Stücken untereinander, das wechselnde Formular, der Mangel an genauen chronologischen Daten nach den Kaisern und Indictionen, die fehlenden Siegel an den sogenannten Originalen im Archiv von Ragusa, das entgegengesetzte Zeugnis echter Urkunden über dieselben Besitzfragen, alles dies zeugt, dass es Falsificate sind, gemacht im Interesse der Benedictinerabtei von Lacroma.«⁵ Ove, uistinu teške prigovore autentičnosti babinopoljskih isprava Jireček nije ničim obrazložio. Naprotiv Šišić, koji je u cjelini prihvatio Jirečekovo mišljenje, proveo je u tu svrhu iscrpnu analizu njihova pisma, oblika i sadržaja. Premda su Šišićevi

⁴ Usp. Šišić, o. c., str. 202-227.

^{4a} U članku Isprave zahumskog kneza Dese (Anali Historijskog instituta JAZU u Dubrovniku, god III/1954, str. 71) G. Čremošnik tvrdi, da su i Desinu babinopoljsku spravu Šišić i kasniji historičari smatrali autentičnom. To je krupna omaška, jer na str. 242—255 djela Letopis popa Dukljanina, na koje se Čremošnik poziva, Šišić dokazuje autentičnost Desine isprave iz g. 1151. o darovanju otoka Mljeta pulsanskim benediktincima, a Desinu babinopoljsku ispravu na str. 242. ponovo izričito naziva falsifikatom.

⁵ C. Jireček, Die mittelalterliche Kanzlei der Ragusaner II, Archiv für slavische Philologie 26, str. 167.

prigovori paleografske, diplomatske i povijesne prirode, njegov glavni dokaz za neautentičnost babinopoljskih isprava je njihovo pismo. Šišić tvrdi apodiktički, da pismo svih babinopoljskih isprava potječe iz prve polovice XIII. st., iako za tu tvrdnju nije dao uvjerljivih dokaza.

Kako će se kasnije vidjeti, sedam babinopoljskih isprava pisalo je najmanje pet pisara, koji su se služili četirima različitim vrstama pisma: notarijatskom i knjižnom beneventanom, kancelarijskom karolinom pod utjecajem kurijale i kancelarijskom karolinom bez takva utjecaja. Nemoguće je zamisliti, da bi se u isto vrijeme i na istom mjestu, t. j. u lokrumskom benediktinskom manastiru, upotrebljavale sve četiri vrste pisma. Prema tome bi se nužno moralo pretpostaviti, da su neke od tih isprava pisane u Dubrovniku ili negdje drugdje. Poznato je, da je u prvoj polovici XIII. st. oficijelno pismo dubrovačke kancelarije bila kancelarijska karolina bez spomenutog utjecaja kurijale, ali se iz potpisa na pojedinim dubrovačkim ispravama također vidi, da su se Dubrovčani u to vrijeme služili i knjižnom beneventanom. Prema tome bi u Dubrovniku, odnosno na Lokrumu, u prvoj polovici XIII. st. mogle nastati samo posljednje tri isprave (tj. prijepisi Desine, Borićeve i Gabrilove isprave), od kojih je prva pisana kancelarijskom minuskulom bez utjecaja kurijale, a druge dvije knjižnom beneventanom. Za prve četiri isprave, u kojima se upotrebljavala notarijatska beneventana (Ljutovidova i Hrankova isprava) i kancelarijska karolina pod utjecajem kurijale (prijepisi Ljutovidove i Slavogostove isprave) trebalo bi prema tome pretpostaviti, da su pisane negdje drugdje. Ali za takvu pretpostavku nemamo nikakva oslonca. Mnogo je jednostavnije pretpostaviti, da se tim vrstama pisma pisalo u Dubrovniku ili na Lokrumu u nekom ranijem razdoblju, pa da prema tome ove četiri isprave ne potječu iz prve polovice XIII. st., nego su nastale prije toga vremena.

Došavši na temelju paleografske analize pisma do zaključka, da je svih sedam babinopoljskih isprava nastalo u prvoj polovici XIII. st., Šišić je proveo iscrpnu analizu njihova oblika i sadržaja. Uočivši neke dodirne točke između njih i isprave humskog velikog kneza Andrije iz g. 1214.-1217., u kojoj kao ni u babinopoljskim ispravama nema »ni arenge, ni koroboracije, ni svedoka, ni pisara, ni potpisa, ni datuma«,⁶ Šišić je došao do zaključka, da su babinopoljske isprave izrađene prema zahumskim »slovenskim« ispravama iz prve polovice XII. stoljeća. Ali spomenute dodirne točke nipošto ne dokazuju Šišićevu tvrdnju. Na temelju njih moglo bi se također tvrditi, da su i latinske babinopoljske isprave i ćiriljska isprava velikoga kneza Andrije izrađene prema nepoznatom uzorku, koji je u Zahumlju imao čvrstu tradiciju.

Analizirajući sadržaj Ljutovidove isprave, Šišić je uočio, da se njezini podaci o strategu Ljutovidu slažu s podacima u Ljetopisu Popa Dukljanina. Iz toga je izveo zaključak, da se navodni falsifikator Ljutovidove isprave poslužio lažnim (prema Šišićevu mišljenju) podacima Popa Dukljanina.⁷ Ne bih htio kao nestručnjak ulaziti u to pitanje. Primijetio bih samo ovo: Kako je moguće, da ono, što Pop Dukljanin u 38. glavi svoga Ljetopisa priča o Vojislavu (Dobroslavu), ima historijsku podlogu, a ono, što u istoj glavi priča o nje-

⁶ O. c., str. 226.

⁷ Usp. o. c., str. 215-216.

govu protivniku Ljutovidu, da nema takve podloge? Ako su pouzdani Dukljanovi podaci o Vojislavu, a to je dokazano drugim izvorima, treba smatrati pouzdanim i njegove podatke o Ljutovidu.⁸ Prva babinopoljska isprava samo je dokaz više, da je Ljutovid historijska ličnost. Još više treba razmisliti o tome, hoćemo li sa Šišićem proglasiti izmišljenom ličnošću i bana Rastimira, koji se spominje među izdavaocima posljednje babinopoljske isprave. Prema mišljenju povjesničara Mihaila Dinića Nemanjin sin Rastko prije svoga odlaska u manastir upravljao je dvije godine Zahumljem, pa bi i ova isprava, ako dokažemo njezinu autentičnost, mogla poslužiti kao dokaz, da je Zahumlje bilo ona pokrajina, koju, prema riječima Domentijanove biografije, roditelji dadoše Rastku »u oblast mu i na veselje njegovim slugama«.⁹

Kako se vidi, za Šišićeva tvrdnju, da su babinopoljske isprave falsifikati iz prve polovice XIII. st., nema pouzdanih argumenata. Pitanje njihove autentičnosti mnogo je složenije, nego što se dosada mislilo. Tvrdnja, da su svih sedam isprava originali, bila bi isto tako besmislena kao i tvrdnja, da su falsifikati. Kako je već spomenuto, oblik originalnih isprava imaju samo Ljutovidova i Hrankova isprava, dok se kod ostalih isprava već po njihovu vanjskom obliku može zaključiti, da su neovjerovljeni prijepisi. Prema tome iz čisto metodičkih razloga treba prve dvije isprave razmotriti odjelito od ostalih.

Ljutovidova i Hrankova isprava pisane su na pergamenama, koje imaju približno kvadratičan oblik (14 × 13,5 cm i 10 × 14 cm). Na početku obadviju isprava stoji križ kao znak simboličke invokacije. Tekst prve isprave podijeljen je na dvije stavke, a tekst druge, ne računajući prazninu u drugom retku, teče *in continuo*. Šišićeva tvrdnja, da na ove dvije isprave nigdje nema traga pečatu, ne stoji. Na pergameni Ljutovidove isprave preko riječi *stratigo*, dakle neposredno ispod izraza *Sigillum litouiti*, probušene su dvije rupice, kroz koje je bila provučena vrpca za pečat. Da je upravo na tome mjestu bio obješen pečat, razabire se i iz rečenice na kraju isprave: *Et propter stabilitatem et securitatem illorum datum est eis presente sigillum quod cum nostro uullotirio signatum est supra: in mense et indictione prescripta*. U Hrankovoj ispravi nema takve rečenice. Na ovoj ispravi visio je pečat dolje, pa se još do danas sačuvao komadić pečatne vrpce, provučen kroz rupicu ispod teksta u donjem lijevom uglu. Prema tome je posve sigurno, da su obadvije isprave bile pečaćene, iako se ne zna, kakvi su bili njihovi pečati.

Obadvije isprave pisane su okruglom notarijskom beneventanom, ali njihovo pismo potječe od dvije različite ruke. I ta činjenica upućuje na njihovu originalnost. Kad bi bile falsifikati ili prijepisi, bile bi vjerojatno pisane istom rukom, kao što je to slučaj s prijepisima Borićeve i Gabrilove isprave, iako originali ovih dviju isprava potječu od različitih pisara. Pisar se doduše spominje samo u Gabrilovoj ispravi, a to je *milagai praesbyter sancti michahelis*, koji se u Desinoj ispravi potpisao *millogoy*. Kad bi i Borićevu ispravu pisao

⁸ Uspor. Ljetopis Popa Dukljanina, latinski tekst s hrvatskim prijevodom i »Hrvatska kronika«, Zagreb 1950, str. 87—93, i K. J i r e č e k, Istorija Srba I, Beograd 1952, str. 133-135.

⁹ Uspor. M. Dinić, Tri povelje iz spisa Ivana Lučića, Zbornik Filozofskog fakulteta, knj. 3, Beograd 1955, str. 76-77.

Milogoj, on bi se u njoj bez sumnje potpisao, kao što je to učinio u Desinoj ispravi. I Borićeva i Gabrilova isprava pisane su okruglom knjižnom beneventanom iz druge polovice XII. ili iz početka XIII. stoljeća. Kad bi Ljutovidova i Hrankova isprava bile falsifikati iz prve polovice XIII. st., bilo bi neshvatljivo, kako su lokrumski benediktinci za notarijatsku beneventanu, za koju na području Dubrovnika i Dalmacije nema nikakvih potvrda iz čitavoga XII. i XIII. st., našli dva pisara, a za knjižnu beneventanu, za koju iz toga vremena ima dosta potvrda, samo jednoga.

Osim Ljutovidove i Hrankove isprave, koliko se znade, pisana je još okruglom notarijatskom beneventanom g. 1029. u Obrovcu oporuka Helenice, sestre bana Godemira.¹⁰ Upravo ova posljednja isprava, koju je pisao Trasus, opat sv. Krševana u Zadru, dokazuje, da je notarijatska beneventana u XI. st. bila u upotrebi u našim primorskim krajevima. Ako se usporedi njezino pismo s pismom Ljutovidove i Hrankove isprave, vidi se, da pismo svih triju isprava potječe iz zrelog perioda beneventane XI.—XII. st. i da je bez ikakvih tragova degeneracije, do koje dolazi u XIII. stoljeću. Kao najznačajniju crtu pisma Ljutovidove i Heleničine isprave spomenut ću kratka slova *f*, *s* i finalno *r* s tupim završetkom stabla. (Šišić nema pravo, kad tvrdi, da se u Ljutovidovoj ispravi stabla slova *f* i *s* spuštaju ispod donje osnovne linije.) U vezi s ovom osobinom pregledao sam šest fragmenata okrugle i uglate knjižne beneventane dominikanskog samostana u Dubrovniku, koje poznati paleograf Loew stavlja u XI. stoljeće.¹¹ Kod svih tih fragmenata finalno *r* je kratko, a u nekim su takva i slova *f* i *s*. U Hrankovoj ispravi, koja je mlađa od Ljutovidove, pored kratkih dolaze i duga slova *f*, *s* i finalno *r*. U prijepisima Borićeve i Gabrilove isprave sva su tri slova duga, a njihovo stablo u većini slučajeva nema tupi, nego ulijevo zavinuti šiljasti završetak. Prema tome i kratka slova *f*, *s* i finalno *r* Ljutovidove i (djelomično) Hrankove isprave upućuju na XI. stoljeće. Prednost je pisma ovih dviju isprava i u tome, što u njemu nema nikakvih primjesa karoline, dok u Heleničinoj ispravi, a isto tako i u Borićevoj i Gabrilovoj, pored beneventanskoga dolazi i karolinško *a*. U Ljutovidovoj i u Hrankovoj ispravi opaža se naprotiv utjecaj papinske kurijale, slično kao i u dubrovačkim ispravama iz druge polovice XII. st., pisanima kancelarijskom karolinom. Tako i ova crta pisma upućuje na vrijeme prije početka XIII. stoljeća. Iz svega se vidi, da nema nikakvog ozbiljnog prigovora pretpostavci, da pismo Ljutovidove i Hrankove isprave potječe iz XI. st. i potvrđuje njihovu originalnost. Sa sigurnošću moglo bi se to ustanoviti, kad bismo iz toga vremena i s dubrovačkog područja imali datiranih spomenika, pisanih notarijatskom beneventanom.

Za potvrdu originalnosti Ljutovidove isprave navest ću još jednu činjenicu. Već sam spomenuo, da su u Ljutovidovoj ispravi radirana dva mjesta, koja se odnose na sadržaj posjeda. Na prvoj razuri napisano je *sanctum pancracium de babina*. U Hrankovoj ispravi, koja je rađena prema Ljutovidovoj, na tome mjestu stoji *sanctum panhracium cum tocius babine pale*, a u prijepisu Ljutovidove isprave *ecclesiam sancti panhracii de babbina palla*. Izraz *sanctum pancracium*

¹⁰ Uspor. V. Novak, Scriptura beneventana s oscbitim obzirom na tip dalmatinske beneventane, Paleografska studija, Zagreb 1920, str. 35, br. 2, i F. Rački, Documenta historiae croaticae periodum antiquam illustrantia, Zagrabiae 1877, br. 29.

¹¹ Uspor. E. A. Loew, The beneventan script, Oxford 1914, str. 64.

de babina, koji je naknadno unesen u original Ljutovidove isprave, nastao je spajanjem posljednjih dvaju izraza. U tom originalu vjerojatno je prvobitno stajalo samo *babine pale*. Može se to zaključiti i odatle, što u daljem tekstu dolaze zamjenički oblici *quod* i *hoc*, koji se odnose na imenicu srednjega roda. To je mogao biti oblik *pale* (polje), a nipošto oblici *sanctum panchracium* ili *ecclesiam*. Na drugoj razuri napisano je *ecclesiam*, a oblik *prephatum*, koji se nalazi neposredno ispred razure, promijenjen je u *prephatam* tako, da je slovu *u* desno gore dodana vodoravna crta. U Hrankovoj ispravi stoji na tome mjestu *locum eis*, pa je taj izraz mogao prvobitno stajati i u originalu Ljutovidove isprave. Oblik *ecclesiam* dolazi na tome mjestu u prijepisu Ljutovidove isprave, pa je po svoj prilici odatle naknadno unesen i u original. Pismo na obadvjema razurama je karolina s neznatnom primjesom beneventane, pisano je istom tintom kao i prijepisi Ljutovidove i Slavogostove isprave. pa može potjecati iz istoga vremena i od istoga pisara.

U vrijeme izdavanja Ljutovidove isprave na Babinu polju vjerojatno nije bilo nikakve građevine, a crkva sv. Pankracija mjesto prvobitno namjeravanog manastira sagrađena je tek kasnije. To kasnije stanje uneseno je u prijepise Ljutovidove i Slavogostove isprave, ukoliko u originalu posljednje isprave nije već tako stajalo. Kako smo vidjeli, prema prijepisu Ljutovidove isprave mijenjan je naknadno i original. Sličan slučaj, da se sadržaj i opseg posjeda mijenja prema kasnijem stanju, imamo i u Paskalovu ovjerovljenom prijepisu isprave Dubrovačke općine iz g. 1023., kojom se tremitskim benediktincima daruje posjed na otoku Lokrumu u svrhu osnivanja manastira. U tom prijepisu stoji doslovce *donamus eis lacronomam insulam*, t. j. čitav otok Lokrum.¹² U drugom sačuvanom prijepisu iste isprave, koji je u svakom slučaju stariji od Paskalova, mjesto *lacronomam insulam* stoji *campum scilicet illud cui nomen est uille in lacromensi insula*.¹³ Očito je, da su benediktinci tek kasnije zaposjeli čitav otok Lokrum, pa je notar Paskal na spomenutom mjestu ispravio original prema faktičnom stanju.

Držim, da su obadvije razure u Ljutovidovoj ispravi najjači dokaz za njezinu originalnost. Kad ova isprava ne bi bila original, nego falsifikat, ne bi imalo smisla radirati je i dalje čuvati, jer bi se taj falsifikat mogao uništiti i zamijeniti drugim falsifikatom (t. j. sačuvanim prijepisom Ljutovidove isprave), koji je više odgovarao faktičnom stanju i sadržaju kasnijih isprava.

Analizirajući diplomatski karakter Ljutovidove isprave, Šišić je ustanovio, da ova isprava ima oblik grčkih privatno-pravnih isprava iz prve polovice XIII. st., ali i ranijih. Prema tome, ona nije morala nastati tek u XIII. stoljeću. Jedini ozbiljan prigovor diplomatske prirode je taj, što u intitulaciji ove isprave dolaze tri Ljutovidova naslova: *πρωτοπαθάριος ἐπὶ τῷ χρυσοτρικλίνῳ, ἑπατος* i *στρατηγός*.

Već je Jirčček opazio, da nosilac prvog naslova u isto vrijeme nije mogao imati drugi, a Šišić dodaje, da ni drugi i treći naslov nikada ne dolaze

¹² Paskalov prijepis, pisan kancelarijskom karolinom, štampao je pored Kukuljevića i Šišić, o. c., str. 186—188.

¹³ Varijante ovoga drugoga prijepisa, pisanog beneventanom, donosi Šišić prema Farlatiju ispod teksta Paskalova prijepisa.

zajedno.¹⁴ Ali čitava bi se stvar mogla protumačiti tako, da Ljutovid nije bio nasljedni vladalac, jer nema naslova velikoga kneza, nego uzurpator; kao grčki saveznik mogao je od bizantskoga dvora postepeno dobivati sve više naslova, pa se na kraju okititi svima.

Sličan je slučaj mogao biti i s Hrankom. I on je mogao biti uzurpator, koji nije imao nasljednog naslova velikoga kneza. Može se to izvesti odatle, što je na početku Hrankove isprave između riječi *Sigillum Chrance cum omnibus suis iupanis* i riječi *Zacholmie* ostavljen jedan prazan redak za nadopunu ove intitulacije. Očito je, da u vrijeme sastavljanja ove isprave Hranko nije imao nasljednog naslova, a njegov faktični naslov nije predlagućima isprave, t. j. lokrumskim benediktincima, bio poznat. Pitanje je, zašto Hrankov naslov nije u ispravu unesen kasnije. Najvjerojatnija je pretpostavka, da je sačuvana Hrankova isprava bila samo koncept, t. j. prijedlog lokrumskih benediktinaca za definitivnu ispravu, sastavljen prema Ljutovidovoj ispravi. Na tu pretpostavku upućuje i činjenica, da su u Hrankovoj ispravi doslovce prepisani mjesec i indikcija Ljutovidove isprave. Ovaj je koncept mogao biti pečaćen kasnije, kad se izgubila originalna Hrankova isprava. Prema tome bi to bio samo formalni, a ne stvarni falsifikat, kao što je to slučaj s ispravom velikog župana Stefana Dubrovačkoj općini iz g. 1215. i s ispravom kralja Uroša I. Dubrovačkoj općini iz g. 1252. Obadviije su isprave pečaćene kao i Hrankova isprava, a prepisao ih je iz autentičnih isprava — prvu tek oko g. 1250., a drugu nešto kasnije — dubrovački latinski notar Paskal.¹⁵ Ako su formalne falsifikate izrađivali zakleti dubrovački notari, mogli su ih izrađivati i lokrumski benediktinci. Uza sve to nije isključeno, da je spomenuti koncept Hrankove isprave prihvaćen kao original, u koji iz nepoznatih razloga nije bio unesen cijeli naslov izdavaoca isprave.

Prelazeći na prijepise babinopoljskih isprava, razmotrit ću prije svega prijepis Ljutovidove i prijepis Slavogostove isprave. Ova dva prijepisa pisana su na uskim trakama pergamene bez pečata (26,5 x 7 cm i 20,5 x 6,5 cm), iako se u njima pečat spominje, pa je očito, da njihovi pisari nisu imali namjeru, da im dadu oblik originalnih isprava, u kojima je obično širina srazmjerna s dužinom. Bilo bi prema tome deplasirano tvrditi, da su to originali, ili pobijati takvu tvrdnju. U ovom slučaju glavno je pitanje, kada su ovi prijepisi nastali i da li vjerno reproduciraju original. Na prvo pitanje dat će nam odgovor analiza njihova pisma, a na drugo uspoređivanje prijepisa Ljutovidove isprave s originalom.

Obadva prijepisa pisana su istim crnilom, istom kancelarijskom minuskulom s produženim stablima slova *b*, *d*, *f*, *l*, *h* i *s*, a duktus pisma toliko je sličan, te se na prvi pogled čini, da potječu od istoga pisara. Ali kod detaljne analize pisma opažaju se i razlike (u prijepisu Ljutovidove isprave dolazi na pr. samo beneventansko *e*, a u prijepisu Slavogostove isprave beneventansko *a*, rjeđe *r* i *t* i jedamput *k*), pa je isto tako moguće, da ovi prijepisi potječu od dvaju pisara istoga skriptorija. Sigurno bi se moglo utvrditi prvo ili drugo, kad

¹⁴ O. c., str. 114—115.

¹⁵ Uspor. moju raspravu: Tko je pisao najstarije dubrovačke ćirilске isprave, Slovo br. 6—8, Zagreb 1957, str. 317—318 i 325.

bismo od autora ovih prijepisa imali više isprava. Međutim, to pitanje nije toliko važno, koliko činjenica, da se takvom kancelarijskom minuskulom s produljenim stablima slova *b, d, f, l, h* i *s* susrećemo ne samo u italiskim, napose papinskim ispravama iz druge polovice XII. st., kako je to dobro opazio Šišić,¹⁶ nego i u ispravi Ivana de Canale iz g. 1168., jedinome sačuvanom dokumentu, koji je pisao tadašnji dubrovački notar Marko.¹⁷ U pismu notara Marka nisu doduše toliko istaknute duljine spomenutih slova, koliko u pismu nepoznatog pisara, koji je slijedeće godine pisao u Dubrovniku ugovor o savezu Dubrovačke općine s gradom Pisom,¹⁸ ali nam Markovo pismo svjedoči posve sigurno, da se u to vrijeme u Dubrovniku tako pisalo.

Degeneraciju takve kancelarijske minuskule s produljenim stablima slova *b, d, f, l, h* i *s* predstavlja pismo kasnijeg dubrovačkog notara Marina (1186—1199), koji na pr. ne produžuje stabla slova *f* i *s* prema gore, nego prema dolje, dok njegov nasljednik Gataldus (1199—1206 i 1220—1222) i kasniji dubrovački notari Blaž (1206—1219) i Paskal (1228—1266) ne pišu više slova s produljenim stablima. Ne samo po toj, nego i po nekim drugim osobinama može se zaključiti, da pismo prijepisa Ljutovidove i Slavogostove isprave treba smjestiti u drugu polovicu XII., a nipošto u prvu polovicu XIII. stoljeća. Te su osobine beneventanski relikti, koji su najbrojnije zastupljeni u ova dva prijepisa. U njima pored spomenutih beneventanskih slova dolazi i beneventanska *m*-crtica, beneventanske kratice *āū* i *scdm*, beneventanske ligature i enklitično *i*. U pismu notara Marka i Marina nema više beneventanskih slova ni *m*-crtice, ali još uvijek dolaze beneventanske kratice, ligature i enklitično *i*. U pismu notara Marina susrećemo se i s minuskulnim *r*, koje dolazi i u pismu anonimnog pisara ugovora o savezu Dubrovačke općine s gradom Pisom. U pismu Marina nasljednika Gataldusa dolazi samo enklitično *i*, a u pismu njegova nasljednika Blaža samo beneventanske ligature. Napokon, u pismu notara Paskala nema više ni beneventanskih ni minuskulnih relikata. Prema svim tim podacima pismo prijepisa Ljutovidove i Slavogostove isprave starije je od pisma svih spomenutih dubrovačkih notara, pa se može staviti u početak druge polovice XII. stoljeća.

Drugo je pitanje, da li prijepisi Ljutovidove i Slavogostove isprave vjerno reproduciraju sadržaj svojih originala. U tom pogledu dade se ispitati samo prijepis Ljutovidove isprave, koji se može usporediti s originalom. Kod ove usporedbe odmah upada u oči, da je autor prijepisa doslovce prepisao samo intitulaciju, datiranje i početak naracije originalne isprave, a ostale njezine dijelove toliko je izmijenio i dopunio, da nijedna rečenica nije ostala ista. Ali uza sve te izmjene i dopune autor prijepisa nije uglavnom dirao u osnovni sadržaj originalne isprave. Samo je, kako je već spomenuto, mjesto suponirane riječi *babine pale* napisao *ecclesiam sancti panchracii*, i mjesto suponiranoga izraza *locum eis* stavio *ecclesiam*, a te su riječi, možda čak njegovom rukom, unesene i na razine u originalnoj ispravi. Ove, kao i neke druge izmjene i do-

¹⁶ O. c., str. 208.

¹⁷ Štampao ju je T. Smičiklas, *Diplomatički zbornik Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije*, sv. II, Zagreb 1904, br. 113.

¹⁸ Smičiklas, o. c., br. 119.

pune u tekstu originala Ljutovidove isprave, kako se vidi iz njihova sadržaja, imale su tu svrhu, da jače istaknu posjedovno pravo lokrumskih benediktinaca i da to pravo zaštite od neprijateljski raspoloženih susjeda.

Posebno treba razmotriti one izmjene u prijepisu Ljutovidove isprave, koje se podudaraju s analognim mjestima u prijepisu Slavogostove isprave. Tako je na pr. u minacionoj formuli mjesto *habeat malediccione patris et filii et sancti spiritus et eiusdem virginis matris* prepisivač stavio *dei omnipotentis et uirginis marie et principis apostolorum petri omniumque sanctorum malediccione habeant*. Ako se ova obadva teksta usporede s tekstem minacione formule u Slavogostovoj ispravi, koji glasi: *malediccione dei omnipotentis et sanctorum omnium habeat*, vidi se, da je tekst originala Ljutovidove isprave u prijepisu mijenjan prema tekstu Slavogostove isprave. Prepisivač Ljutovidove isprave također je izmijenio formulu koroboracije s datiranjem, koja u originalu glasi: *Et propter stabilitatem et securitatem illorum datum est presente sigillum, quod cum nostro uullotirio signatum est supra, in mense et indiccione prescripta*. U prijepisu mjesto toga stoji: *damus et stabilite affirmamus et sigillum cum nostro uullotirio signamus, eis datum in mense iulio in die* (ne *indicione*, kako čita Šišić!) *prescripta*. Očito je, da je ovo mjesto originala Ljutovidove isprave djelomično izmijenjeno prema tekstu koroboracije i datiranja Slavogostove isprave, koji glasi: *has literas eis do in kalendis decembris meo signaculo sigillatas*. Izjednačujući formulu koroboracije Ljutovidove isprave s istom formulom Slavogostove isprave, prepisivač je izostavio važnu riječ *supra*, koju je trebalo ispisati, jer se pečat nalazio na početku Ljutovidove isprave; u formuli datiranja Ljutovidove isprave prepisivač je dodao ime mjeseca, koji se u originalu nalazi samo u datiranju na početku isprave, a pored toga je u obadva datiranja mjesto *indicione* napisao *in die*, očito prema Slavogostovoj ispravi, koja nije bila datirana prema indikciji, nego prema mjesecu i danu. Možda ga je na to zavela i činjenica, što je u originalu Ljutovidove isprave mjesto punog oblika *indicione* stajala kratica *ind*. Pored spomenutih ima još i drugih mjesta, na kojima se izmijenjeni tekst prijepisa Ljutovidove isprave podudara s tekstem prijepisa Slavogostove isprave, pa se pitamo, da li su ta mjesta glasila tako i u originalu Slavogostove isprave? Vjerojatnije je prepisivač mijenjao i tekst ovoga originala, ali se ne može ustanoviti, u kojoj mjeri, jer original Slavogostove isprave nije sačuvan.

Ovom prilikom treba odgovoriti i na pitanje, da li se spomenuto mijenjanje teksta originala Ljutovidove isprave može nazvati falsificiranjem, odnosno, da li sačuvane prijepise Ljutovidove isprave treba proglasiti falsifikatima. Kao odgovor na to pitanje navest ću jedan primjer iz Supetarskog kartulara, koji je sastavljen u drugoj polovici XI. stoljeća. U taj kartular naknadno je unesena isprava o sudskoj raspravi, koja se g. 1187. održala pred izaslanikom splitskog nadbiskupa Izakom, opatom sustipanskog manastira. Predmet rasprave bile su zemlje supetarskog manastira na mjestu, zvanom Belay, koje je htio prisvojiti neki »Cirne filius Chrappe«. Zemlje su bile dosuđene supetarskom manastiru, jer ih je posjedovao i predočio sucu ispravu o pravu posjedovanja.¹⁹ I ta isprava

¹⁹ Uspor. V. Novaki P. Skok, Supetarski kartular, Zagreb 1952, str. 229, br. 98.

unesena je naknadno u kartular. Po svom obliku i sadržaju to je darovnica osnivača supetarskog manastira Petra Crnoga i njegove žene Ane, kojom se manastiru daruju zemlje na mjestu Belay.²⁰ Ta darovnica ima invokaciju, datiranje, intitulaciju, dispoziciju i potpis pisara. Prva tri njezina dijela posve su ista kao i u osnivačkoj ispravi, koja se nalazi na čelu kartulara. U dispoziciji su točno opisane granice zemalja na mjestu Belay, a kao pisar darovnice potpisan je opat sustipanskog manastira Izak. Iz osnovnog dijela kartulara može se ustanoviti, da je Petar Crni jedan dio zemalja na mjestu Belay kupio, a drugi dobio u nekoj raspravi nakon svoga ulaska u manastir, ali granice tih zemalja nisu točno određene.²¹ U tom osnovnom dijelu kartulara nema spomena o nekoj posebnoj darovnici zemalja na mjestu Belay. Prema tome je darovnicu, koja je bila predočena na sudskoj raspravi, sastavio njezin pisar Izak, opat sustipanskog manastira i izaslanik splitskog nadbiskupa, pošto se uvjerio, da su zemlje na mjestu Belay unesene u kartular supetarskog manastira i da ih manastir faktično posjeduje. Invokaciju, datiranje i intitulaciju ispisao je iz osnivačke isprave na početku kartulara, a dispoziciju je sastavio prema faktičnom stanju. Njegovu ispravu ocijenio je sud kao autentičnu, premda je po sadašnjem našem shvaćanju formalni i stvarni falsifikat. Držim, da istim mjerilom treba ocijeniti i prijepis Ljutovidove i Slavogostove isprave.

Očito je, da uza sve spomenute nedostatke prijepis Ljutovidove isprave ima pravnu osnovu i odgovara faktičnom stanju, pa se prema tome ne može smatrati falsifikatom, a vjerojatno je isti slučaj i s prijepisom Slavogostove isprave.

Držeći se kronološkog reda prelazim na prijepis Desine isprave, koja je nastala vjerojatno poslije g. 1151. I ovaj prijepis napisan je na uskoj traci papira (20,5 x 8 cm), pa je očito, da njegov pisar nije imao namjeru, da mu dade oblik originalne isprave. Tražeći pisare latinskoga teksta primjeraka B i C Kulinove isprave ustanovio sam, da je prijepis Desine isprave pisao nasljednik dubrovačkog notara dijakona Marina, onaj isti klerik Gataldus, koji je pisao i latinski tekst primjerka B Kulinove isprave (tzv. mlađeg prijepisa).²² Ako usporedimo latinski tekst primjeraka B Kulinove isprave s originalnim Marinovim tekstom primjerka A, vidjet ćemo, da je Gataldus točno prepisao Marinov tekst od riječi do riječi. Samo je pri kraju svoga prijepisa iza riječi *sancta* dodao riječ *dei*, vjerojatno nesvijesno, jer se ta riječ nalazi u njegovoj formuli zaklinjanja na evanđelja. Na temelju točnosti prijepisa primjerka B Kulinove isprave možemo zaključiti, da je Gataldus isto tako vjerno prepisao i original Desine isprave. Do istoga zaključka dolazimo, ako ovaj Gataldusov prijepis Desine isprave usporedimo s mlađim prijepisom isprave episkopa Gabrila, koji potječe iz XVIII. stoljeća.²³ I u Desinoj i u Gabrilovoj babinopoljskoj ispravi stoji, da ih je pisao Milogoj, presbiter crkve sv. Mihajla u Stonu. Ako se usporede njihov sadržaj i oblik, vidi se, da uistinu potječu od istog pisara. Između jedne i druge isprave glavna je razlika u tome, što je Desina isprava kićenija i zbog toga nešto dulja. Obadvije isprave imaju simboličku i istu verbalnu

²⁰ O. c., str. 230, br. 101.

²¹ O. c., str. 226, br. 92; str. 227, br. 94.

²² Vidi o tome moju raspravu: Koji je od triju sačuvanih primjeraka originalna isprava Kulina bana, Zbornik radova Odsjeka za slavistiku Filozofskog fakulteta u Zagrebu, Zagreb 1961.

²³ Objavio ga je Šišić, o. c., str. 194—195.

invokaciju. Iza toga slijedi intitucija, koja u obadvije isprave počinje riječju *ego*. I naracija, s peticijom u obadvije isprave, počinje istom riječju *venit*. U Desinoj ispravi dolazi dalje promulgacija, koje nema u Gabrilovoj ispravi. Dispozicija je u Desinoj ispravi opširnija, a isto tako i minaciona formula. U toj formuli u obadvije isprave sadržana je prijetnja materijalnom kaznom *sit inimicus totius terre zachulmie* odnosno *sit omnibus zachulmie inimicus hominibus*, koje nema u ostalim babinopoljskim ispravama. Iza toga slijedi potpis pisara Milogoja. Nijedna ni druga isprava nije datirana.

Ova analiza oblika i sadržaja Desine i Gabrilove isprave ne dokazuje samo da obadvije isprave potječu od istog pisara, nego nam također pruža podlogu za ocjenu karaktera starijeg prijepisa Gabrilove i prijepisa Borićeve isprave. Obadva prijepisa pisana su okruglom knjižnom beneventanom, a potječu od istoga pisara. Ne treba posebno dokazivati, da je pismo ovih prijepisa iz kraja XII. ili iz početka XIII. st., jer takvo datiranje diktiraju njihovi originali, koji su nastali u drugoj polovici XII. stoljeća. U dubrovačkom arhivu sačuvana je iz toga vremena samo jedna isprava, koja je pisana okruglom knjižnom beneventanom: to je zakletva vjernosti i poslušnosti dubrovačkom nadbiskupu, pisana rukom ulcinjskog biskupa Pavla iz g. 1189.²⁴ Ako se pismo prijepisa Borićeve i Gabrilove isprave usporedi s pismom biskupa Pavla, vidi se, da je pismo prvih dviju isprava ljepše, pravilnije i konservativnije, te po svojoj prilici potječe od iskusnog manastirskog pisara. Tako se, na pr., u tim ispravama donji dio stabla slova *f* i *s* ne pušta tako duboko i nije tako zavnut nalijevo kao u ispravi biskupa Pavla. Karolinško *a* u prijepisu Gabrilove i Borićeve isprave rijetka je pojava, a biskup Pavao piše ga redovito. Pored toga je u njegovu pismu t. zv. *i*-crtica ne samo u slovu *i*, nego i kao sastavni dio slova *m*, *n* i *v* izgubila beneventanski karakter, te se piše bez dizanja pera kao i karolinška *i*-crtica.

Ako se oblik i sadržaj starijeg prijepisa Gabrilove isprave usporedi s oblikom i sadržajem njezina mlađeg prijepisa, za koji se može pretpostaviti, da dosta vjerno reproducira original, vidimo, da je stariji prijepis slobodna parafraza, u kojoj je sasvim izostavljena naracija originala. Odmah iza intitucije prelazi se na dispoziciju, za koju nije teško ustanoviti, da je iskićena pod utjecajem dispozicije u prijepisu Ljutovidove isprave. Prema toj dispoziciji dodane su čitave fraze, kojih nema u originalnoj Ljutovidovoj ispravi, a mjesto minacije *sit omnibus zachulmie inimicus hominibus*, koja dolazi u mlađem prijepisu Gabrilove isprave, unesena je u stariji prijepis minacija *gram omnipotentis dei altissimi et omnium sanctorum incurrat*, načinjena prema minaciji prijepisa Slavogostove isprave. Očito je, da je autor starijeg prijepisa Gabrilove isprave imao pred sobom prijepise Ljutovidove i Slavogostove isprave i prema njima dotjerivao tekst svoga prijepisa. To se može zaključiti i odatle, što je njegovom rukom na poleđini prijepisa Ljutovidove isprave zapisano: *facta de ecclaesia sancti panchracii facta a komeso slavagasto*.

Ako je prepisivač prema ranijim ispravama iskitio prijepis Gabrilove isprave, nema sumnje, da je to učinio i u prijepisu Borićeve isprave. Ali ovdje, kao ni kod Slavogostove isprave, nemamo nikakva oslonca, da rekonstruiramo

²⁴ Uspor. Smičiklas, o. c., br. 218.

faktično stanje originala. Ta činjenica još uvijek nije dokaz, da su prijepisi Slavogostove i Borićeve isprave izmišljeni i lažni. Ova dva prijepisa, kao i prijepisi Ljutovidove, Desine i Gabrilove isprave, imaju stvarnu podlogu, t. j. original, iz koga su prepisani. Lokrumski benediktinci iskoristili su tadašnje prilike, u kojima se mjesto originala moglo služiti neovjerovljenim prijepisima, pa su takvim prijepisima dokazivali svoje pravo na crkvu sv. Pankracija i čitavo Babino polje. Samo su u njima prešutjeli ono, što je za njih bilo nepovoljno, a povoljne su činjenice uvećali i poljepšali. Tako su obranili svoj babinopoljski posjed pred velikim knezom Desom, pred Borićem i pred episkopom Gabrilom, ali im to nije uspjelo pred kraljem Stefanom Prvovjenčaninim. Razloge ovome njihovu neuspjehu ne treba tražiti u podnošenju lažnih, falsificiranih dokumenata, nego u činjenici, da na Babinu polju nisu izgradili manastir, kako je to bilo predviđeno već u Ljutovidovoj darovnici.

Na kraju bih htio još jednom istaknuti, da svrha ovoj mojoj raspravi nije obrana lokrumskih benediktinaca, nego obrana povijesnih činjenica i ličnosti, koje se u babinopoljskim ispravama spominju. Dakako, da ovo nije posljednja riječ u tom pitanju. Ako se pored objektivne kritike babinopoljskih isprava ispitaaju i opće povijesne prilike onoga vremena, postat će nam jasne mnoge činjenice, koje su dosada bile pokrivena velom tame.

Z u s a m m e n f a s s u n g

In diesem Aufsatz behandelt der Autor sieben Dokumente in lateinischer Sprache, die von verschiedenen Herrschern von Zahumlje (Herzegowina) aus dem XI. und XII. Jahrhundert herkommen. Die Dokumente sind in der bisherigen Literatur (K. Jireček und F. Šišić) unter dem Namen »die Falsifikate von Lacroma« bekannt. Der Autor beweist auf Grund der Schrift, der Form und des Inhalts dieser Dokumente, dass die zwei ältesten (von Ljutovid und Hranko) Originale des XI. Jahrhunderts, die zwei folgenden (von Ljutovid und Slavogost) unbeglaubigte Abschriften aus dem Anfang der zweiten Hälfte des XII. Jahrhunderts, und die drei letzten (von Desa, Borić und Gabril) unbeglaubigte Abschriften aus der zweiten Hälfte des XII. oder dem Anfang des XIII. Jahrhunderts darstellen. Der Autor stellte auch fest, dass eine von den Abschriften aus der letzten Gruppe (jene des Dokuments von Desa) von gewissem clericus Getaldus herrührt, der ragusanischer Notar in den Jahren 1199—1206 (und etwa 1220—1222) war und auch den lateinischen Text der sogenannten jüngeren unbeglaubigten Abschrift des Dokuments des Banus Kulin vom Jahre 1189 geschrieben hat. Obschon die fünf erwähnten Abschriften (mit Ausnahme des Dokuments von Desa) nicht völlig treu sind, vertritt der Autor die Meinung, dass die in ihnen erwähnten historischen Taschen doch wahr sind. Demzufolge enthalten alle sieben Dokumente wichtige historische Tatsachen, denen die Historiker bisher nicht genügende Aufmerksamkeit widmeten.

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

Redakcioni odbor:

KONSTANTIN BASTAIĆ

OLEG MANDIĆ

JAKŠA RAVLIĆ

BERNARD STULLI

JAROSLAV ŠIDAK

Glavni i odgovorni urednik:

JAROSLAV ŠIDAK

IZDAJE
POVIJESNO DRUŠTVO HRVATSKE
ZAGREB